

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.5>

ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО З ДІТЬМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Мар'яна Незамай

аспірант кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-3358-3372

Анотація. У статті розкрито особливості педагогічного спілкування, зокрема, проаналізовано специфіку та основні умови організації спілкування вихователя закладу дошкільної освіти із внутрішньо переміщеними дітьми.

Поява означеної категорії дітей, зумовлена вимушеним переміщенням внаслідок військових дій на території східної частини України, передбачає врахування цього аспекту в організації спілкування. Ефективність процесу спілкування, на нашу думку, забезпечить врахування низки умов. Серед них виокремлюємо: позитивне, емоційно забарвлене ставлення вихователя; досконале володіння ним вербальними і невербальними засобами спілкування та навичками активного слухання; коректне вираження власних почуттів та емоцій; діалогічне спілкування з доміантою на співбесідника; врахування вікових та індивідуальних особливостей; вміння зауважувати і адекватно реагувати на невербальні сигнали дошкільників; наявність у педагогів комунікативних якостей мовлення (правильності, виразності, точності, ясності, доцільності); застосування гуманістичного та особистісно зорієнтованого підходу; створення комфортної педагогічної атмосфери.

Ключові слова: спілкування, професійне спілкування, педагогічне спілкування, діти дошкільного віку, внутрішньо переміщені особи, умови ефективного спілкування.

FEATURES OF COMMUNICATION OF THE EDUCATOR WITH CHILDREN OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

Mariana Nezamaj

Graduate Student at the Department of Theory and Methods of Preschool and Special Education

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-3358-3372

Abstract. The article reveals the features of pedagogical communication; in particular, the specifics and basic conditions of the organization of communication between the educator of the preschool institution and internally displaced children are analyzed.

The appearance of this category of children, due to forced displacement due to hostilities in the eastern part of Ukraine, involves taking into account this aspect in the organization of communication. The efficiency of the communication process, in our opinion, will ensure that a number of conditions are taken into account. Among them we distinguish: positive, emotionally colored attitude of the educator; perfect mastery of verbal and nonverbal means of communication and active listening skills; correct expression of one's feelings and emotions; dialogic communication with the dominant on the companion; taking into account age and individual characteristics; ability to notice and adequately respond to nonverbal signals of preschoolers; teachers have communicative qualities of speech (correctness, expressiveness, accuracy, clarity, expediency); application of humanistic and personality oriented approach; creating a comfortable pedagogical atmosphere.

Key words: communication, professional communication, pedagogical communication, preschool children, internally displaced persons, conditions of effective communication.

CECHY KOMUNIKACJI WYCHOWAWCY PRZEDSZKOŁA Z DZIEĆMI OSÓB WEWNĘTRZNIE PRZESIEDLONYCH

Mariana Nezamaj

aspirant Katedry Teorii i Metodyki Edukacji Przedszkolnej i Specjalnej

Podkarpackiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stefanyka (Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-3358-3372

Adnotacja. W artykule ujawniono cechy komunikacji pedagogicznej; w szczególności przeanalizowano specyfikę i podstawowe warunki organizacji komunikacji nauczyciela przedszkola z dziećmi wewnątrznie przesiedlonymi.

Pojawienie się tej kategorii dzieci, spowodowane przymusowym przesiedleniem w wyniku działań wojennych na terytorium wschodniej Ukrainy, przewiduje uwzględnienie tego aspektu w organizacji komunikacji. Naszym zdaniem skuteczność procesu komunikacji zapewni uwzględnienie szeregu warunków. Wśród nich wyróżniamy: pozytywną, emocjonalnie zabarwioną postawę nauczyciela; doskonałe opanowanie przez niego werbalnych i niewerbalnych środków komunikacji oraz umiejętności aktywnego słuchania; prawidłowe wyrażanie własnych uczuć i emocji;

dialogiczna komunikacja z dominantą na rozmówcy; uwzględnienie cech wiekowych i indywidualnych; umiejętność zauważania i odpowiedniego reagowania na niewerbalne sygnały przedszkolaków; obecność komunikatywnych cech mowy u nauczycieli (poprawność, ekspresja, dokładność, jasność, celowość); zastosowanie podejścia humanistycznego i zorientowanego na osobowość; tworzenie wygodnej atmosfery pedagogicznej.

Słowa kluczowe: komunikacja, komunikacja zawodowa, komunikacja pedagogiczna, dzieci w wieku przedszkolnym, osoby wewnętrznie przesiedlone, warunki skutecznej komunikacji.

Вступ. Згідно із Законом України «Про дошкільну освіту», виховання дитини передбачає її повноцінний та гармонійний розвиток, який зумовлений правильно організованим педагогічним спілкуванням із дорослими, зокрема, з вихователем закладу дошкільної освіти. Оптимальна організація означеного процесу постає невід’ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування особистості в соціальному аспекті, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також існування суспільства загалом. Розвиток таких якостей, як ініціативність, комунікативна активність, самостійність, залежить саме від ефективності педагогічного спілкування.

Однак зростання дошкільників на етапі сьогодення проходить в умовах реальних подій військової агресії на території України. Відтворення медіазасобами відеосюжетів, документальних зображень зброї, поранених учасників бойових дій, людських страждань, використання в мовленнєвому середовищі військової лексики (приміром, антитерористична операція, бойовики, вибухи, ворожі обстріли, окупанти тощо) унеможливають інтелектуальну, емоційно-чуттєву взаємодію індивіда з іншими, повноцінний розвиток та ін. (Lutsenko, Bohush, Kalmykova, Kuzmenko, Povorozniuk, Reipolska, 2018: 11).

Вищезначене зумовлює необхідність змін у системі підготовки фахівців дошкільного профілю, а саме варто акцентувати на відповідному спілкуванню з дітьми ВПО, враховуючи вплив несприятливих умов на їх розвиток та становлення як особистості.

Вивчення професійного спілкування розкривається у працях О. Ахманової, Л. Барановської, Ф. Бацевича, В. Галузяка, І. Дроздової, Л. Зотової, С. Іванова, К. Климової, В. Кан-Калика, С. Мусатова, Н. Костриці, Н. Чепелевої. Спілкування дорослого з дитиною ґрунтовно описано в дослідженнях О. Бакіна, А. Богуш, С. Кулачківської, В. Моляко та ін. Однак специфіка спілкування з дітьми ВПО не є цілком розкритою, що й зумовило дослідницький інтерес до означеної проблематики.

Мета статті – проаналізувати особливості та умови ефективної організації спілкування вихователя ЗДО з дітьми внутрішньо переміщених осіб.

Основна частина. Аналізуючи ключові аспекти професійної готовності майбутніх вихователів ЗДО до організації спілкування з дітьми внутрішньо переміщених осіб, вважаємо за необхідне розкрити сутність понять «спілкування», «професійне спілкування», «педагогічне спілкування».

Здійснюючи науковий аналіз означеної готовності майбутніх фахівців, доцільно враховувати найважливіші сутності спілкування, визначені сучасними дослідниками. У літературних джерелах зустрічається щонайменше три групи семантичного значення цього слова – створення спільноти, цілісності, об’єднання або обмін інформацією.

Зокрема, О. Ахманова «спілкування» визначає як багатоплановий процес установалення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребами сумісної діяльності і включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння інших. Це один із невідмінних елементів спільної діяльності людей у всіх сферах, що полягає у взаємодії як мінімум двох суб’єктів (осіб, груп, соціумів) – комуніканта й реципієнта з метою передачі інформації, взаємовпливу, взаємозаміни» (Akhmanova, 1969).

Спілкування – це не тільки обмін інформацією, оскільки підтримуються емоційні стосунки двох чи кількох індивідів, кожен з яких є активним його суб’єктом, а й процес контакту мовців, що включає обмін інформацією, сприйняття й розуміння співрозмовника, в результаті чого забезпечується спільна успішна діяльність.

Однак більшість дослідників вказують на вирішення професійних завдань представників соціально-педагогічної галузі саме через культуру спілкування – гармонійне поєднання знання, творчої дії, почуттів і спілкування, яке виступає засобом передачі форм культури та суспільного досвіду (Spigina).

Щодо визначення сутності «професійне спілкування», знаходимо різне тлумачення в науковій літературі. Зокрема, мовознавчі дослідження вбачають його основу в поняттях «літературна мова» та «професійне мовлення».

Проте С. Дорошенко, С. Іванова та ін. означають цей процес як форму спілкування в певних сферах діяльності. Втім Л. Барановська розглядає професійне спілкування важливим чинником оптимізації процесу оволодіння професією, наголошуючи, що «це форма сучасної української літературної мови, специфіку якої зумовлюють особливості спілкування у виробничо-професійній сфері: мета, функції, ситуація, особистісні риси учасників спілкування» (Baranovska, 1995: 25).

На думку О. Тищенко, володіння фахівцем професійним спілкуванням включає передусім знання власне його мови (опанування спеціальною термінологією, особливостями побудови синтаксичних конструкцій тексту, що забезпечує сформованість мовної компетенції особистості). Наступною важливою складовою частиною, згідно із судженнями автора, є здатність використовувати ці знання на практиці, доречно поєднуючи вербальні та невербальні засоби спілкування відповідно до конкретної ситуації, професійного завдання, тобто сформованість комунікативних навичок (Tyshchenko, 2003: 56).

Досліджуючи механізм професійного спілкування, М. Пентилюк акцентує його реалізацію на основі таких функцій, як інформаційно-комунікативна, регуляційно-комунікативна та афективно-комунікативна.

Так, інформаційно-комунікативна функція включає процес формування, передавання та прийому інформації. Регуляційно-комунікативна функція передбачає регуляцію як власної поведінки, так й інших людей, сприяє налагодженню спільних дій, а також формує відповідну реакцію на них (виявляються феномени, властиві спільній діяльності, зокрема сумісність людей, їх спрацьованість, здійснюється взаємна стимуляція і корекція поведінки). Емоційна сфера спеціаліста характеризується афективно-комунікативною функцією (Pentyluk, 2015: 147).

Окрім цього, М. Пентилук визначає низку структурних елементів: 1) комунікативний – передбачає обмін інформацією між співрозмовниками; 2) інтерактивний – полягає у взаємодії людей, які спілкуються на основі виконання сумісної діяльності; 3) перцептивний – означає спілкування шляхом сприймання один одного та встановлення взаєморозуміння на цій основі (Pentyluk, 2015: 147).

У науковому дослідженні Н. Голярдик, Л. Дикої наголошено на постійній цілеспрямованості педагогічного спілкування. «При цьому, – як стверджують автори, – сам педагог ніби знаходиться одночасно в кількох «площинах»: безпосередньо взаємодіє з партнером, спостерігає за собою, власними діями з позицій їх «професійної відповідності» (рефлексивний контекст спілкування) і тримає на контролі свідомості ціль, яку прийняв найпершою, і одночасно оцінює доцільність її збереження або заміни на нову (раціональний контекст спілкування)» (Holiardyk, Dyka, 2014: 67).

Таким чином, педагогічне спілкування розглядається як засіб вирішення освітніх завдань, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є педагог. До функцій педагогічного спілкування належать взаємопізнання вихователя й вихованця, обмін думками, почуттями, інформацією, організація та здійснення різноманітних і багатогранних навчально-виховних заходів, самовираження, самовизначення, а також самоутвердження учасників цього процесу.

З огляду на вищезазначене, вчені роблять висновок, що педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між педагогом і учнем (вихованцем), спрямована на створення оптимально сприятливих соціально-психологічних умов для спільної діяльності (Holiardyk, Dyka, 2014: 67).

В. Партола та Н. Смолянюк зауважують на здійсненні педагогічного спілкування вихователя з дітьми як під час заняття, так і поза ними, яке спрямоване на створення сприятливого психологічного мікроклімату, досягнення спільної мети. Водночас це система взаємодії педагога з дошкільниками, ціль якої полягає не тільки в обміні інформацією та здійсненні навчально-виховного впливу, але й у налагодженні конструктивного характеру взаємин у дитячому колективі (Partola, Smolianiuk, 2016: 261–267).

Отже, педагогічне спілкування в закладі дошкільної освіти спрямоване на досягнення освітньої мети, розкриття індивідуального потенціалу, особистісного розвитку та самореалізацію кожного вихованця, що виявляється в якісних змінах поведінки, взаємин та відношень всіх членів колективу дітей.

Враховуючи особливості життєдіяльності дітей із родин ВПО, вказуємо на важливість усвідомлення майбутніми вихователями ЗДО суттєвих перешкод в організації спілкування – зниження активності мовленнєвого спілкування дітей, передусім, із дорослими, що негативно впливає як на їхнє психологічне самопочуття, так і на особистісний розвиток.

Тому необхідно виокремити провідні чинники успішної реалізації спілкування із внутрішньо переміщеними дітьми. Ними є особистісні взаємовідносини (О. Бодальов, О. Ковальов), тепле, інтимне, виразне, позитивне, емоційно забарвлене ставлення вихователя (В. Котирло, С. Кулачківська), діалогічне спілкування з домінантою на співбесідника (Т. Флоренська). В їх основі лежать відносини рівності між партнерами у спілкуванні.

Однак Ю. Косенко підкреслює ефективність педагогічного спілкування вихователя передусім за умови врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, їхніх батьків, колег. Також, на думку вченої, позитивний результат досягається завдяки досконалому володінню вихователем вербальними та невербальними засобами спілкування, доцільним їх поєднанням, наявності таких комунікативних якостей мовлення, як правильність, виразність, точність, ясність, доцільність і, насамкінець, вміння зауважувати, адекватно реагувати на невербальні сигнали дошкільників чи дорослих (Kosenko, 2013: 182–235).

На обов'язковість комунікативної виразності педагога вказує й І. Бех, який наголошує: «Слово педагога лише тоді буде переконливим, коли в ньому гармонійно поєднуютимуться глибокий зміст та зворушлива велич. Професійне мовлення педагога має перевершувати, бути сильнішим за висловлювання дитини» (Kosenko, 2013: 182–235).

І. Головська, Т. Ушакова наголошують на одному з найважливіших аспектів процесу комунікації – проблемі педагогічного такту, що проявляється не тільки в освітніх результатах спілкування педагога з дітьми, а й в повазі до них, увазі до їхнього психічного стану та багатьох інших компонентів. Окрім того, педагогічний такт передбачає й гнучку поведінку – тактику, як сукупність відповідних ситуації засобів і прийомів поведінки дорослого стосовно дошкільника, як своєрідну рольову поведінку. Саме завдяки визначенню певних закономірностей спілкування, способів та моделей поведінки з дітьми педагог досягатиме успіхів у підвищенні своїх професійних якостей і побудові гармонійних відносин у системі «педагог – вихованець» (Holovska, Ushakova, 2013: 229–233).

Серед чинників, які забезпечують досягнення позитивного результату в організації педагогічного спілкування, дослідники виокремлюють урахування емоційного стану кожної дитини, а також загального культурного рівня, освіченості співрозмовника (Kosenko, 2013: 182–235).

Необхідно зазначити, що педагогічне спілкування забезпечує ефективну взаємодію різних суб'єктів освітнього процесу, виступає дієвим чинником його функціонування за умови застосування гуманістичного,

індивідуального та особистісно зорієнтованого підходу в організації (Sleptsova, 2007: 74–80). Зокрема, гуманістична спрямованість визначає пріоритетність особистісного розвитку дитини, полягає в забезпеченні послідовного ставлення до неї як свідомої та відповідальної особи, яка має право на власну думку, самостійний вибір, ухваленні неординарних рішень, прояву нестандартності в мисленні та виробленні індивідуального стилю комунікації як із дорослим, так і з ровесниками. Відповідно, основними ознаками гуманізації педагогічного спілкування постають створення сприятливого освітнього середовища, усвідомлення прав особистості, які визнаються дорослими, оптимізм та віра вихователя в потенційні можливості вихованця. Натомість індивідуальний та особистісно зорієнтований підхід передбачає визнання педагогом найвищої цінності дитини, особливих можливостей в особистісному розвитку, уважність до її потреб, своєрідності. Окрім цього, індивідуалізація базується й на знанні вихователем особливостей дошкільників, передбачаючи умовний їх поділ на групи, кожній з яких пропонується відмінний за обсягом, складністю, характером інформаційний матеріал, що оптимізує освітній процес.

Зауважуємо на необхідності створення комфортної педагогічної атмосфери, яка полягає, передусім, у використанні демократичного стилю спілкування, встановленні довірчих та щирих взаємин із вихованцями, розвитку емпатії до їхніх емоційних станів.

Зокрема, демократичний стиль, як відомо, сприятиме високому рівню вербального спілкування, оптимальному емоційному контакту, вимогливості до дитини, формуванню в неї почуття власної гідності, розвитку максимальної самостійності, доброзичливості, саморегуляції, самоорганізації, самостійності, виникненню відповідальності, креативності, ініціативності. Також прослідковуємо позитивний вплив і на розвиток пізнавальної діяльності (сприяє засвоєнню здатності до виділення різноманітних поглядів на певне явище чи об'єкт, оволодінню логічними операціями заперечення, доведення, аргументації, переконування тощо).

Однак, за зауваженнями експертів, дорослі часто допускають помилку у виборі стилю спілкування з дітьми вимушено переміщених осіб, який визначається надмірною увагою, блокується доступ дитини до її природних механізмів саморегуляції. Приміром, значна кількість волонтерів, під час роботи із дітьми, що тимчасово переселені з небезпечних територій України, проявляють до них гіперопіку, жалісливість, тривожність. «Відчуваючи таке ставлення, – стверджують дослідники, – діти швидше формують образ жертви, яка пасивно очікує допомоги, а не прагне до активного виходу з ситуації. Втім у свідомості дітей може закріпитися уявлення про легке отримання уваги через перебування у негативних обставинах, що, в свою чергу, може стати основою несприятливого життєвого сценарію» (Kisarchuk, Omelchenko, Lazos, Lytvunenko, Tsarenko). Зважаючи на вищеписаний факт, підкреслюємо важливість розумної вимогливості дорослих в організації життєдіяльності означеної категорії дітей.

Налагодження вихователем довірчих особистісних взаємин із кожною дитиною передбачає: уміння прислухатись до її думки; відсутність критичних висловлювань, особливо тих, що засуджують, та обговорень виключно із власної позиції. Натомість дитина почуватиметься комфортно, а отже, про власне життя розповідатиме більш відкрито й довірливо. Також педагогу варто взаємодіяти з батьками, володіти інформацією про специфіку психологічного клімату сім'ї вихованця.

Усвідомлення педагогом прояву різної реакції дітей із родин ВПО на певну травматичну подію, словесний подразник, який зумовлений їхнім попереднім досвідом, є важливим в організації спілкування. Залежно від рівня розуміння дитиною того, що відбулося й надалі відбувається, своєчасності одержання нею підтримки та допомоги, наявності поруч із нею дорослого, якому довіряє, здійснюється безпосередній вплив на розробку стратегії організації спілкування з вихованцем (Bochkor, Dubrovska, Zaleska, 2014: 27).

На нашу думку, педагогу доцільно заздалегідь уважно обміркувати, як саме ті чи його висловлювання можуть вплинути на дітей (чий близькі брали участь, постраждали або навіть загинули під час бойових дій). Неприпустимим є наполягання на виконанні завдань, пов'язаних із сім'єю, у суворій відповідності до заздалегідь встановлених правил. Доречним у цьому випадку буде гнучкий та творчий підхід.

Доцільно в контексті дослідження наголосити на значенні навичок активного слухання під час спілкування, що постають ефективним способом встановлення контакту з дитиною, безумовного її приймання з усіма проблемами, емоційними переживаннями. Невербальні знаки прийняття потрібні для заохочення дошкільника до співпраці, заспокоєння, попередження можливої агресії, тобто збільшення «спільного простору» – території довіри. Такими знаками можуть слугувати будь-які рухи, приміром, погляджування, дотики, обійми і, найголовніше, тепла, приязна, любляча посмішка.

Активне слухання передбачає правильне розуміння слів і почуттів співрозмовника, зосередження на обговорюваній проблемі, забезпечує створення спільного інформаційного поля, налагодження відвертих стосунків. Наводимо кілька його допоміжних засобів:

По-перше, під час розмови обов'язково поверніться до дитини обличчям, важливо, щоб ваші очі знаходилися на одному рівні для налагодження контакту. Положення та поза щодо дитини – найвагоміші показники того, наскільки наставники готові її слухати і почути.

По-друге, не варто ставити засмученій дитині запитання. Бажано, щоб відповіді звучали в стверджувальній формі.

По-третє, в бесіді «тримайте паузу», яка допомагає особистості розібратися в своєму переживанні й одночасно повніше відчути дорослих поруч. Дізнатися про те, чи готова вона почути наступне повідомлення, можна по її зовнішньому вигляду (наприклад, якщо очі направлені в сторону, «всередину» або вдалину, то потрібно ще деякий час помовчати: в дитини відбувається надважлива та потрібна внутрішня робота).

По-четверте, у відповіді іноді корисно повторити те, що сталося з дитиною (згідно з вашим розумінням), а потім позначити її почуття.

Вираження власних почуттів та емоцій – не менш важлива сторона спілкування, яка дає змогу співрозмовнику дізнатися і зрозуміти нас. Почуття, особливо якщо вони негативні і сильні, у жодному разі не варто тримати в собі: не варто мовчки переносити образу, придушувати гнів, зберігати спокійний вигляд при сильному хвилюванні. Для того, щоб коректно сказати про свої почуття і нікого не образити, ми пропонуємо говорити від першої особи. Ці висловлювання називаються «Я-повідомленнями» і містять особисті займенники: я, мені, мене (приміром, «Я не люблю», «Мені важко», «Мене дуже втомлює»).

Висновки. Отже, воєнні дії на території України, вимушена зміна місця проживання, як правило, спричинюють порушення комунікативної сфери особистості, що й зумовило дослідження проблеми організації спілкування вихователя ЗДО із дітьми ВПО.

Зауважуємо на досягненні суттєвих результатів в організації спілкування з означеною категорією дітей завдяки застосуванню системи факторів, які найкраще стимулюють психічний розвиток дошкільника, а саме: досконале володіння вихователем вербальними і невербальними засобами спілкування, доцільним їх поєднанням; вміння зауважувати й адекватно реагувати на невербальні сигнали вихованців; знання психологічних прийомів, що застосовуються в роботі з травмованою дитиною з метою нормалізації її стану; використання принципу підтримання позитивного образу «Я» в дитини; дотримання демократичного стилю спілкування. Проте головний чинник попередження та подолання негативних явищ – це щирі взаємини дитини з дорослими, емоційний контакт, що ґрунтується на довірі та взаєморозумінні.

Список використаних джерел:

1. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей : методичні рекомендації для педагогів дошкільних навчальних закладів. Київ : Агентство «Україна», 2016. 100 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. энциклопедия, 1969. 607 с.
3. Барановська Л.В. Професійне спілкування: концепція навчання та результати її реалізації. Київ, 1995. 201 с.
4. Бочкор Н.П., Дубровська С.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. Київ : МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.
5. Головська І.Г., Ушакова Т.Ю. Психологічні умови розвитку педагогічного спілкування. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 229–233.
6. Голярдик Н.А., Дика Л.Л. Педагогічне спілкування як фактор взаємодії викладача і студентів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Національної Академії державної прикордонної служби України Серія: Педагогічні та психологічні науки. Педагогічні науки*. 2014. № 2 (71). С. 64–73.
7. Кісарчук З.Г., Омельченко Я.М., Лазос Г.П., Литвиненко Л.І., Царенко Л.Г. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник / за ред. З.Г. Кісарчук. Київ : ТОВ Видавництво «Логос». 207 с.
8. Косенко Ю.М. Основи педагогічної майстерності вихователя. Навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дошкільна освіта». Маріуполь : Видавництво «Азов'є», 2013. 330 с.
9. Косенко Ю.М. Підготовка майбутніх вихователів до педагогічної взаємодії. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_65/66.pdf
10. Кузьменко В. Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ. Концептуальні принципи та умови їх реалізації. *Дошкільне виховання*. 2005. № 8. С. 5–7.
11. Луценко І. Відновлення активності мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб *Psycholinguistics*. 2018. № 1. Вип. 23. С. 202–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2018_23_1_13.
12. Луценко І.О., Богуш А.М., Калмикова Л.О., Кузьменко В.У., Поворознюк С.І., Рейпольська О.Д. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології : навчально-методичний посібник / за наук. редакцією І.О. Луценко. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 213 с.
13. Партола В.В., Смолянук Н.М. Засвоєння майбутніми вихователями дитячого садка різних стилів педагогічного спілкування під час вивчення дисциплін природничо-математичного циклу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 51. С. 261–267.
14. Пентильок М.І. Культура професійного спілкування майбутніх фахівців. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 4 (51). С. 144–151.
15. Слепцова И. Основы личностно-ориентированого взаимодействия воспитателя с детьми. *Дошкольное воспитание*. 2007. № 3. С. 74–80.
16. Спіріна Т.П. Принципи професійного спілкування майбутніх соціальних педагогів. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1236/1/T_SPIRINA_ZNPVIKNUITS_25_KSP%26KO_IPSP.pdf
17. Тищенко О. Модель курсу «Мова професійного спілкування» (Психолінгвістичний аспект). *Дивослово*. 2003. № 9. С. 56–59.

References:

1. Ahresiiia. Aneksiia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykhlohichna vidpovid na vyklyky dlia ditei : metodychni rekomendatsii dlia pedahohiv doshkilnykh navchalnykh zakladiv (2016) [Aggression. Annexation. Conflict. Socio-pedagogical and psychological response to challenges for children]. Kyiv : Ahenstvo «Ukraina», 100 p. [in Ukrainian].

2. Akhmanova O.S. (1969) Slovar lynchvystycheskykh termynov [Dictionary of linguistic terms]. Moskva: Sov. entsyklopediya, 607 p. [in Russian].
3. Baranovska L.V. (1995) Profesiine spilkuвання: kontseptsiiia navchannia ta rezultaty yii realizatsii [Professional communication: the concept of training and the results of its implementation]. Kyiv, 201 p. [in Ukrainian].
4. Bochkor N.P., Dubrovska Ye.V., Zaleska O.V. (2014) Sotsialno-pedahohichna ta psykhologichna robota z ditmy u konfliktnyi ta postkonfliktnyi period : metod. rek. [Socio-pedagogical and psychological work with children in conflict and post-conflict periods]. Kyiv: MZhPTs «La Strada-Ukraina», 84 p. [in Ukrainian].
5. Holovska I.H., Ushakova T.Iu. (2013) Psykhologichni umovy rozvytku pedahohichnoho spilkuвання [Psychological conditions for the development of pedagogical communication]. *Nauka i osvita*. №7. P. 229–233. [in Ukrainian].
6. Holiardy N.A., Dyka L.L. (2014) Pedahohichne spilkuвання yak faktor vzaiemodii vykladacha i studentiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Pedagogical communication as a factor of interaction between teacher and students in higher educational institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi Akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy Serii: Pedahohichni ta psykhologichni nauky. Pedahohichni nauky*. № 2 (71). P. 64–73. [in Ukrainian].
7. Kisarchuk Z.H., Omelchenko Ya.M., Lazos H.P., Lytvynenko L.I., Tsarenko L.H. Psykhologichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychnyi posibnyk / za red. Z.H. Kisarchuk [Psychological assistance to victims of crisis traumatic events]. Kyiv : TOV Vydavnytstvo «Lohos», 207 p. [in Ukrainian].
8. Kosenko Yu.M. (2013) Osnovy pedahohichnoi maisternosti vykhovatelja. Navch.-metod. posib. dlja studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv spetsialnosti «Doshkilna osvita» [Fundamentals of pedagogical skills of an educator]. Mariupol: Vydavnytstvo «Azov», 330 p. [in Ukrainian].
9. Kosenko Yu.M. Pidhotovka maibutnykh vykhovateliv do pedahohichnoi vzaiemodii [Preparation of future educators for pedagogical interaction]. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_65/66.pdf [in Ukrainian].
10. Kuzmenko V. (2005) Indyvidualnist v osvitnomu protsesi. DNZ. Kontseptualni pryntsyipy ta umovy yikh realizatsii [Individuality in the educational process of secondary schools. Conceptual principles and conditions of their implementation]. *Doshkilne vykhovannia*. № 8. P. 5–7. [in Ukrainian].
11. Lutsenko I. (2018) Vidnovlennia aktyvnosti movlennievoho spilkuвання ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasykyv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib Psycholinguistics [Restoration of activity of speech communication of preschool children from families of participants of anti-terrorist operation and internally displaced persons]. № 1. Vyp. 23. P. 202–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2018_23_1_13 [in Ukrainian].
12. Lutsenko I.O., Bohush A.M., Kalmykova L.O., Kuzmenko V.U., Povorozniuk S.I., Reipolska O.D. (2018) Psykhologohopedahohichniy suprovod vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasykyv ATO i vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsiiia, metodyka, tekhnolohii : navchalno-metodychnyi posibnyk / za nauk. redaktsiieiu I.O. Lutsenko [Psychological and pedagogical support of upbringing and development of preschool children from the families of anti-terrorist operation participants and internally displaced persons: concept, methods, technologies]. Kyiv : Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 213 p. [in Ukrainian].
13. Partola V.V., Smolianiuk N.M. (2016) Zasvoiennia maibutnimy vykhovateliamy dytiachoho sadka riznykh styliv pedahohichnoho spilkuвання pid chas vyvchennia dystsyplin pryrodnycho-matematychnoho tsykladu [Assimilation by future kindergarten teachers of different styles of pedagogical communication during the study of disciplines of the natural-mathematical cycle]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. Vyp. 51. P. 261–267. [in Ukrainian].
14. Pentyliuk M.I. (2015) Kultura profesiinoho spilkuвання maibutnykh fakhivtsiv [The culture of professional communication of future professionals]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*. № 4 (51). P. 144–151. [in Ukrainian].
15. Sleptsova Y. (2007) Osnovy lichnostno-oryentirovanoho vzaymodeistvyia vospytatelja s detmy [Fundamentals of personality-oriented interaction between a teacher and children]. *Doshkolnoe vospytanye*. № 3. P. 74–80. [in Russian].
16. Spirina T.P. Pryntsyipy profesiinoho spilkuвання maibutnykh sotsialnykh pedahohiv [Principles of professional communication of future social educators]. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1236/1/T_SPIRINA_ZNPVIKNUITS_25_KSP%26KO_IPSP.pdf [in Ukrainian].
17. Tyshchenko O. (2003) Model kursu “Mova profesiinoho spilkuвання” (Psykholinhvistychnyi aspekt) [Model of the course “Language of professional communication” (Psycholinguistic aspect)]. *Dyvoslovo*. № 9. P. 56–59. [in Ukrainian].